

Inhoudsopgave

Algemene informatie

Inleiding	4
Didactiek	4
Organisatie	5
Lessen	5
Vertaling naar andere situaties	5
Elk kind apart	6
Samen met ouders	6
Houding van de leerkracht	6
Inhoud	8
Onderwerpen	8
Sociaal-emotionele competenties	8
De ontwikkeling van een competentie	9
Overzicht van het materiaal	10
Inzichten en vaardigheden <i>Goed gedaan!</i>	11

Lessen

Handleiding les 1 t/m 16	13
--------------------------	----

Werkbladen

Werkbladen les 1 t/m 16	111
-------------------------	-----

Elk kind apart

Inleiding	127
Zorgformulier	128
Observatielijst	129
Pesten	130
Ontwikkelingsstoornissen	131
Extra aandacht en steun / Zo-doe-ik-dat-kaarten	133

Samen met ouders

Inleiding	143
Algemene ouderbrief	144
Ouderbrieven les 1 t/m 16	145

Inleiding

Rekening houden met anderen, weten hoe het hoort, samen spelen en samen problemen oplossen: als leerkracht spreekt u de kinderen er dagelijks op aan, zonder duidelijk omschreven leerlijnen zoals bij rekenen en taal.

Goed gedaan! brengt structuur aan in de sociaal-emotionele begeleiding van de kinderen, zonder dat dit botst met de regels en protocollen zoals die op uw school ongetwijfeld al bestaan.

De kinderen ontwikkelen hun sociaal-emotionele competenties door de combinatie van begrijpelijke uitleg (inzichten) en begeleid oefenen en ervaren in diverse situaties (vaardigheden).

Met *Goed gedaan!* geeft u op een positieve en concrete manier aandacht aan de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen, hetgeen bijdraagt aan een prettig schoolklimaat en de kinderen een goede basis meegeeft voor later.

Goed gedaan! voldoet aan de kerndoelen sociaal-emotionele ontwikkeling zoals die in het voorjaar van 2006 zijn vastgesteld en besteedt aandacht aan inzichten en vaardigheden die nodig zijn voor actief burgerschap.

Didactiek

Goed gedaan! houdt rekening met de wereld waarin kinderen vandaag de dag opgroeien. Dit is geen besloten wereld waarin iedereen dezelfde leefwijzen en doelen nastreeft, maar een wereld die onder andere door de media erg groot en divers is, en waar kinderen zeer verschillend voorbeeldgedrag krijgen. *Goed gedaan!* geeft kinderen meer zicht en grip op hun eigen emoties en gedrag en maakt hen het 'hoe en waarom' van sociale vaardigheden duidelijk.

Het programma is nadrukkelijk gebaseerd op een praktische kijk op 'leren' en 'samenleven' en combineert theorieën en trainingen uit de hulpverlening met 'gezond verstand' en praktische tips. Ingewikkelde sociaal-emotionele inzichten en vaardigheden (competenties) worden vertaald in concrete termen en onderverdeeld in haalbare stapjes. De inzichten en vaardigheden komen in de loop van de acht jaar regelmatig terug, steeds in iets andere stapjes die zijn afgestemd op de leeftijd en ervaring van het kind. Door deze herhaling en stapsgewijze opbouw maakt het kind zich de inzichten en vaardigheden ook echt eigen.

Met *Goed gedaan!* kunt u de kinderen duidelijke uitleg, praktische oefening en positieve bekrachtiging geven over sociaal-emotionele onderwerpen.

U leert de kinderen door middel van concrete tips hoe ze respectvol om kunnen gaan met zichzelf en anderen. U stimuleert zodoende een positieve sociaal-emotionele ontwikkeling bij alle kinderen in uw groep. Tevens kunt u deze ontwikkeling per kind volgen en individuele aandachtspunten tijdig signaleren, zodat u hierop adequaat kunt inspelen.

Aangezien de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen aan het einde van de les niet stopt, legt *Goed gedaan!* grote nadruk op de vertaling van de behandelde inzichten en vaardigheden naar situaties in het dagelijkse leven: in de klas, op het schoolplein, op straat, op internet en thuis.

Organisatie

Lessen

Goed gedaan! bestaat uit zestien lessen per jaar, oftewel elke twee weken een nieuwe les. In elke les staat één onderwerp centraal. Er is gekozen voor een doelbewuste volgorde in de lessen door het jaar heen, maar u kunt de onderwerpen ook flexibel inzetten.

Een les duurt ongeveer een uur en heeft altijd dezelfde opbouw met vaste onderdelen:

- introductie, aan de hand van een kort verhaal
- activiteiten, waaronder vaak een activiteit met een werkblad
- afsluiting

Wij adviseren u om zeker in groep 1 en 2 de lesonderdelen te verspreiden over verschillende momenten en indien gewenst kunt u daar ook in groep 3 t/m 8 voor kiezen.

U kunt *Goed gedaan!* eenvoudig inzetten in combinatiegroepen. Bij een combinatiegroep 1-2 geeft u bijvoorbeeld het ene schooljaar de lessen van groep 1 en het jaar erna de lessen van groep 2.

Soms is er voorafgaand aan de les voorbereiding nodig. Dit kunt u direct herkennen aan dit symbool: *

Vertaling naar andere situaties

U heeft diverse mogelijkheden om een vertaling te maken van de behandelde inzichten en vaardigheden naar situaties in het dagelijkse leven zoals in de klas, op het schoolplein, op straat, op internet en thuis. U kunt hiertoe de volgende onderdelen inzetten:

- **Ophangkaarten zo-doen-we-dat**

Bij elke les hoort een kaart waarop de inzichten en vaardigheden die centraal staan in de desbetreffende les worden uitgelegd op het niveau van de kinderen. In groep 1 t/m 4 omvat de kaart altijd een leuke illustratie en een kort gedichtje. De kaarten van groep 5 t/m 8 bestaan steeds uit korte tekstjes met een prikkelende stelling 'ken jezelf'.

De zo-doen-we-dat-kaarten zijn per groep gebundeld in een handig systeem dat u op een centrale plaats in de klas kunt ophangen.

- **Praktische tips**

In elke les zijn praktische tips opgenomen hoe u tijdens andere momenten vorm kunt geven aan verdere verwerking in de klas.

- **Extra oefening**

In elke les staat een extra activiteit beschreven die u bijvoorbeeld in de tussenliggende week kunt doen.

- **Ouderbrieven**

Bij elke les hoort een ouderbrief die de kinderen mee naar huis kunnen nemen. In die brief staat een korte omschrijving van de les en wat de kinderen in de les leren. Tevens staan er tips in voor de ouders om hun kind thuis te helpen met de vaardigheden die in die les aan bod komen. De ouderbrieven zijn ondergebracht bij het onderdeel 'Samen met ouders'.

Elk kind apart

Voor elk kind individueel kunt u het zorgformulier invullen waardoor u snel en overzichtelijk informatie over de thuissituatie, de algemene stemming van het kind en eventuele extra zorg op een rijtje hebt staan. Daarnaast kunt u de sociaal-emotionele ontwikkeling van elk kind individueel eenvoudig vastleggen en volgen aan de hand van de observatielijst. Mocht u daarbij aandachtspunten bij een kind signaleren, dan kunt u bij het onderdeel 'Elk kind apart' lezen hoe u het kind extra aandacht en steun kunt geven. Daarnaast kunt u ervoor kiezen het kind ook zelf op positieve en motiverende wijze bewust aan een aandachtspunt te laten werken aan de hand van de zo-doe-ik-dat-kaarten.

Goed gedaan! is een preventief programma en probeert door het bevorderen van een open en respectvol klimaat op de school als geheel, en een gezonde sociaal-emotionele basis bij de kinderen individueel, zaken als pesten te voorkomen. Wanneer er desondanks toch pestsituaties ontstaan, adviseert *Goed gedaan!* een brede aanpak. In het onderdeel 'Elk kind apart' vindt u hier meer informatie over.

Ook vindt u in dit onderdeel duidelijke adviezen waar u tijdens de lessen extra op moet letten als u een kind in de klas heeft met een ontwikkelingsstoornis zoals ADHD of PDD-NOS.

Samen met ouders

Het is belangrijk om een brug te slaan van de schoolsituatie naar thuis. Vanuit die opvatting is bij elke les een ouderbrief ontwikkeld met informatie en tips voor thuis. De ouderbrieven zijn ondergebracht bij het onderdeel 'Samen met ouders'.

Daarnaast kunt u het zorgformulier en de observatielijst uit het onderdeel 'Elk kind apart' ook gebruiken om samen met de ouders kort stil te staan bij de sociale ontwikkeling van het kind (zorgformulier) of om samen aandachtspunten in die ontwikkeling thuis en op school te inventariseren (observatielijst).

Houding van de leerkracht

Als leerkracht speelt u in *Goed gedaan!* een zeer belangrijke rol. U bent immers degene die de stapjes op het sociaal-emotionele leerpad aan de kinderen overbrengt tijdens de lessen. En u draagt zorg voor terugkoppeling en herhaling van die stapjes op andere momenten. Een positief en veilig klimaat is een basisvoorwaarde om de sociaal-emotionele groei van de kinderen te kunnen stimuleren. Duidelijke gezamenlijke regels en ruimte voor individualiteit zijn daarbij noodzakelijk. In uw houding naar de kinderen toe zijn de volgende vier aandachtspunten daarom van groot belang.

1 Geef de kinderen zelfvertrouwen

Zelfvertrouwen is een onmisbare basis voor sociaal-emotionele groei. Zorg daarom dat alle kinderen de lessen als 'veilig' en 'succesvol' kunnen ervaren.

- Wees steeds begripvol en positief naar de kinderen. Geef veel complimentjes.
- Kies bij rollenspelen en dergelijke kinderen waarvan u verwacht dat zij het al goed kunnen (dat zorgt tevens voor een goed voorbeeld voor de kinderen die toekijken).
- Kom kinderen te hulp wanneer blijkt dat u daarbij een verkeerde keus hebt gemaakt.

2 Zorg voor voldoende privacy

Het is belangrijk dat kinderen hun emoties en spanningen leren herkennen en benoemen. Het is echter niet de bedoeling dat zij hun innerlijke beleving uitgebreid in de groep bespreken. Dat maakt hen te kwetsbaar ten opzichte van de andere kinderen in de groep die daar op een ander moment misbruik van kunnen maken.

- Rem kinderen af die te diep ingaan op persoonlijke emoties of problemen. Geef die kinderen na de les de gelegenheid met u alleen te praten.
- Dring niet aan bij kinderen die over een bepaald onderwerp liever niet willen praten.
- Vraag advies en/of hulp aan het zorgteam op uw school (of bij de schoolbegeleidingsdienst) wanneer u zich zorgen maakt over hetgeen een kind u vertelt.

3 Respecteer verschillen

Ieder mens is anders. Ieder kind ook. Houd rekening met verschillen in aanleg en achtergrond.

- Het ene kind heeft van nature goede sociaal-emotionele vaardigheden en heeft de nauwkeurig beschreven stapjes van *Goed gedaan!* eigenlijk niet echt nodig. Het andere kind heeft naast die stapjes ook nog uw nadrukkelijke steun en stimulering nodig om sociaal-emotioneel te kunnen groeien.
- Omgangsvormen verschillen per sociaal-economische klasse en cultuur. Alle kinderen moeten de omgangsvormen die als 'algemeen aanvaard' en 'typisch Nederlands' gezien worden, kennen en begrijpen. Niet omdat die omgangsvormen per definitie 'beter' zijn, maar omdat de kinderen die nodig hebben in het sociale verkeer en later op de arbeidsmarkt.
- Naast sociaal-economische klasse en cultuur kunnen ook religieuze en ideologische verschillen zorgen voor een diversiteit aan regels en gewoonten in de thuissituaties van de kinderen in uw groep. Reageer altijd respectvol op voorbeelden en verhalen van de kinderen.
- Verdiep u, wanneer u kinderen uit andere culturen in de klas hebt, in de cultuurverschillen zodat u reacties van kinderen tijdens de lessen beter kunt plaatsen. Daarnaast komt deze kennis over cultuurverschillen u ook van pas in contacten met de ouders.
Praten over je gevoelens en je eigen mening open en direct vertellen, worden niet in elke cultuur als sociaal vaardig gezien. In zogenaamde 'collectivistische culturen' (bijvoorbeeld Turkije, Marokko, Indonesië en Japan) wordt dat juist vaak als ongepast of onbeleefd ervaren. Daar verstaat men onder sociaal vaardig dat je de ander niet voor het hoofd stoot door zaken wat indirecter en minder concreet te benoemen. Meer informatie hierover kunt u lezen in onder andere *Interculturele sociale vaardigheden op de basisschool* van D. Kayser (1996) en *Interculturele communicatie* van D. Pinto (2002).

4 Zeg duidelijk wat wél de bedoeling is

Iedereen mag zijn wie hij is. Maar om op school goed en prettig samen te kunnen spelen, werken en leren, zijn afspraken, regels en omgangsvormen nodig waar iedereen zich aan houdt. Zorg dat de kinderen begrijpen welk gedrag er van hen verwacht wordt.

- Vertel kinderen bij een terechtwijzing hoe het wél moet. 'Doe eens gewoon' is geen duidelijke instructie. Zeg kort en concreet wat het kind

dan wél moet doen.

- Leg ook uit wáárom u bepaald gedrag afkeurt. Leg daarbij de nadruk op het gevolg van het gedrag van het kind voor anderen.

Zit eens stil. Als je zo wiebelt, leid je iedereen af.

Inhoud

Onderwerpen

De onderwerpen die in de les centraal staan zijn voor groep 1 t/m 8 gelijk. Alle groepen kunnen dus tegelijkertijd aandacht besteden aan hetzelfde onderwerp. Per groep worden er binnen het onderwerp uiteraard andere nuances gelegd en in de hogere jaargroepen worden ze steeds verder uitgediept.

Les 1	Wennen	Les 9	Allemaal anders
Les 2	Samen één groep	Les 10	Wat denk ik?
Les 3	Grapje, plagen, pesten	Les 11	Kiezen
Les 4	Opkomen voor jezelf	Les 12	Jezelf de baas
Les 5	Blij met jezelf	Les 13	Eerlijk waar?
Les 6	Samen spelen en werken	Les 14	Vrienden
Les 7	Druk, druk, druk	Les 15	Ken jezelf
Les 8	Wat voel ik?	Les 16	Wensen en dromen

Sociaal-emotionele competenties

U werkt met de kinderen aan verschillende sociaal-emotionele competenties. In het programma komen twaalf competenties aan bod. In het schema hieronder vindt u een beschrijving van elke competentie.

Ik	zelfkennis	om je in te leven in anderen en jezelf aan te sturen, is inzicht in je eigen emoties, gedachten en gedrag noodzakelijk
	relativeren	om met tegenslag en spanningen om te kunnen gaan, moet je zaken niet opblazen, maar in de juiste verhouding kunnen zien
	zelfvertrouwen	durven vertrouwen op je eigen vaardigheden om dagelijkse problemen aan te pakken, is een basis voor sociaal-emotionele groei
	zelfbeheersing	om zelfstandig en verstandig te functioneren, moet je je eigen impulsen en emoties kunnen beheersen
	bewust keuzes maken	kinderen die leren klakkeloos te gehoorzamen, leren niet zélf verantwoordelijkheid te dragen voor de gevolgen van hun keuzes
Jij	verplaatsen in anderen	om rekening te kunnen houden met anderen is het noodzakelijk jezelf in te kunnen leven in wat een ander kan, weet, wil, denkt en voelt
Wij	omgaan met verschillen	mensen zijn gelijkwaardig maar niet hetzelfde, in een samenleving moeten verschillen in doelen en talenten gerespecteerd worden
	rekening houden met anderen	om prettig samen te kunnen werken en leven, moeten mensen rekening houden met elkaars wensen en mogelijkheden

weerbaarheid	duidelijk en beheerst kunnen opkomen voor je eigen belangen (en voor die van een ander) is een sociale basisvaardigheid
samen spelen en werken	om samen te spelen en werken, moet je kunnen omgaan met verschillende belangen en meningen en weten hoe je dat sámen aanpakt
samen op internet	omdat sociale contacten zich steeds meer afspelen op internet, zijn ook sociaal-emotionele internetvaardigheden noodzakelijk
Zij omgaan met media-informatie	in onze samenleving is het belangrijk om goed om te gaan met de enorme hoeveelheid informatie die vanuit de hele wereld op je afkomt

De ontwikkeling van een competentie

Sociaal-emotionele competenties ontwikkelen zich een mensenleven lang. Om de kinderen op het juiste niveau te kunnen aanspreken, is er voor elke competentie een leerpad ontwikkeld.

De competenties zijn opgedeeld in inzichten en vaardigheden, die voor de diverse jaargroepen vertaald zijn in concrete stapjes die aansluiten bij de mogelijkheden van de leeftijdsgroep. Sommige inzichten en vaardigheden komen in elke jaargroep aan bod, vaak ook gekoppeld aan diverse onderwerpen. Andere inzichten en vaardigheden staan om het jaar centraal of komen pas in de hoogste groepen aan bod. Op deze manier kunt u stapsgewijs aan de ontwikkeling van de sociaal-emotionele competenties werken. Op pagina 11 is een overzicht opgenomen van alle inzichten en vaardigheden van *Goed gedaan!*. Hier ziet u precies hoe vaak en in welke lessen zij aan bod komen.

In elke les wordt steeds duidelijk aangegeven met welke competentie(s) u met de kinderen aan de slag gaat, welke inzichten en vaardigheden daarvoor nodig zijn en hoe u daar concreet aan kunt werken aan de hand van de beschreven stapjes.

Het voorbeeld op de volgende pagina illustreert hoe de ontwikkeling van een competentie in de loop van de jaargroepen wordt opgebouwd. Het betreft de uitwerking van de competentie 'bewust keuzes maken'. De stapjes op het leerpad herhalen zich. Zij worden opnieuw besproken en geoefend aan de hand van voorbeelden en oefeningen die aansluiten bij het ontwikkelingsniveau en de beleavingswereld van dat moment. Deze combinatie van herhaling, afwisseling én verdieping van de stapjes zorgt ervoor dat de kinderen zich de inzichten en vaardigheden langzaam echt eigen maken.

Het leerpad van de competentie 'bewust keuzes maken':

Groep	Inzichten en vaardigheden	Stapjes op het leerpad
1 + 2	Eerst denken Dan doen	• waar kan ik uit kiezen? • wat vind <i>ik</i> leuk, mooi, goed? • het leukste, mooiste, beste kiezen • alles fijn? dan maakt het niet uit wat je kiest!
3 t/m 8	Eerst denken Dan doen	• wat kan ik allemaal kiezen/doen? • vooruitdenken: wat zal er dan gebeuren? • kiezen/doen wat je het beste lijkt
3 + 4	Eigen verantwoordelijkheid	• verstandig kiezen zodat je geen spijt krijgt
5 + 7	Eigen verantwoordelijkheid	• weten dat je altijd meer keuzemogelijkheden hebt (dit of dat? - wel of niet? - nu of straks?) • stilstaan bij de gevolgen van je eigen keuze • raad vragen als je die gevolgen niet overziet
6 + 8	Eigen verantwoordelijkheid	• weten dat je altijd meer keuzemogelijkheden hebt (dit of dat? - wel of niet? - nu of straks?) • extra vooruitdenken als het mis kan gaan (risico) • ook bij 'meeste stemmen gelden' zélf nadenken
8	Eigen verantwoordelijkheid	• weten dat 'groot worden' meer vrijheid geeft, maar dus ook meer eigen verantwoordelijkheid

Overzicht van het materiaal

Goed gedaan! bestaat uit twee pakketten: groep 1-4 en groep 5-8.

Deze pakketten omvatten:

- per groep een leerkrachtenmap met daarin *lessen*, *werkbleden*, *elk kind apart* (zorgformulier, observatielijst, extra aandacht en steun, zo-doe-ik-dat-kaarten) en *samen met ouders* (ouderbrieven)
- per groep zestien zo-doen-we-dat-kaarten
- in groep 1 en groep 2 een prentenboek

Inzichten en vaardigheden *Goed gedaan!*

		Gr 1	Gr 2	Gr 3	Gr 4	Gr 5	Gr 6	Gr 7	Gr 8
Ik	Zelfkennis	Eigen emoties herkennen	8, 15	8, 15	8, 15	8, 15	8, 15	8, 15	8, 15
		Weten wat spanning geeft	1, 7	1, 7	1, 7	1	1, 7	1, 7	1, 7
		Weten wat voor jou helpt	8	8	8	8	8, 15	8	8, 15
		Eigen gedrag herkennen	-	-	12	12, 15, 17	4, 12, 15	4, 12, 15	12, 15
		Samenhang denken en voelen	10	10	10	10	10	10	10
Ik	Relativeren	Altijd leuk én niet leuk	-	-	-	16	16	16	16
		Niet alles wat men zegt is waar	-	-	13	13	13	13	13
		'Ieder zijn smaak'	-	-	5	-	5	-	5
Ik	Zelfvertrouwen	Positief denken	10	10	1, 10	1, 10	1, 10	10	10
		Oplossingen verzinnen	16	16	10, 16	10, 16	10	10, 16	10, 16
		Emoties delen/steun vragen	15	15	15	15	7, 12	15	7, 12
		Haalbare doelen stellen	-	-	-	5	16	5	16
		Trots zijn op jezelf	5	5	5	15	5, 12	5	5, 12
Ik	Zelfbeheersing	Jezelf stopzetten	7, 12	7, 12	7, 11	7, 11	11	7, 11	11
		Jezelf ontspannen	7, 16	7, 16	7	7	7	7	7
		Jezelf toespreken	10, 12	10, 12	10, 12	10, 12	10, 12	10, 12	10, 12
		Eigen denken bewust sturen	10, 16	10, 16	16	16	16	16	16
Ik	Bewust keuzes maken	Eerst denken dan doen	11	11	11	11	11	11	11
		Eigen verantwoordelijkheid	-	-	11	11	11	11	1, 11
Jij	Verplaatsen in anderen	Goed kijken en goed luisteren	2, 9	2, 9	2, 9	9, 14	2, 9	9	9
		'Het is maar hoe je het bekijkt'	-	-	9	9	9	9	9
		Inlevingsvermogen	9	9	9	9, 14	9, 14	9, 15	1, 9
Wij	Omgaan met verschillen	Weten dat iedereen anders is	2, 9	2, 9	2, 9, 15	2, 19	2, 15	2	15
		Weten dat je anders mag zijn	2, 9	2, 9	2, 9	2, 9	2	2, 14	14
		Verschil tussen groepen zien	-	-	-	-	-	15	2
		'Leven en laten leven'	-	-	-	-	-	2	15
Wij	Rekening houden met anderen	Omgangsvormen	1, 3, 6	1, 3	1, 6	1, 12	1, 12	1, 6	12
		Goed omgaan met humor	3	3	3	3	3	3	3
		Weten dat regels nodig zijn	12	12	12	2, 12	12	2	12
		Goed omgaan met vertrouwen	13	13	13	13	13	13	13
		Omgaan met emoties van anderen	8, 14	8, 14	8	8	9	9	9
Wij	Weerbaarheid	Goed reageren op plagen	3	3	3	3	3	3	3
		Opkomen voor jezelf	4	4	4, 14	4	4, 14	4	4, 14
		Opkomen voor een ander	-	-	-	3	3	3	3
Wij	Samen spelen en werken	Goed om aandacht vragen	4	4	4	4	-	4	-
		Duidelijk zijn	2	2, 6	-	2, 6	4, 6	2	6
		'Geven en nemen'	6	6	6	6	6	14	6
		Onderhandelen	6	6	-	6	6	-	6
		Complimentjes geven en krijgen	5	5	5	5	-	5	-
		Kritiek geven en krijgen	5	-	-	5	-	5	-
		Omgaan met afwijzing	4	4, 14	14	-	14	-	14
		Omgaan met winst en verlies	14	5	5	-	5	-	5
Wij	Samen op internet	Ruzie oplossen	13	13	14	14	14	14	14
		Omgangsvormen op internet	-	-	-	-	-	6, 14	1
Zij	Omgaan met media-informatie	Omgaan met pesten op internet	-	-	-	-	3	13	3
		Zelfkennis (wat kijk/voel ik)	-	15	16	16	7, 16	-	7, 16
		Relativeren (niet alles echt/waar)	-	15	16	16	16	8, 13	16
		Bewust keuzes maken (uitknop)	-						8, 13

Blank lined paper with four binder holes on the right side.